

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ „ISTORIE, CIVILIZAȚIE, CULTURĂ”

PREZENȚA ROMANĂ LA GRĂDIȘTEA DE
MUNTE – SARMIZEGETUSA REGIA
(materialul ceramic)
-REZUMAT-

COORDONATOR ȘTIINȚIFIC:
CONF. UNIV. DR. FLORIN FODOREAN

STUDENT-DOCTORAND:
GABRIEL-CORNEL ANDREICA

CLUJ-NAPOCA
2019

CUPRINS

INTRODUCERE	7
I. DATE ISTORIOGRAFICE	9
II. ROMANIZAREA. ÎNTRE TEORIE ȘI REALITATE ARHEOLOGICĂ	14
III. ARMATA ROMANĂ ÎN DACIA LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI II	
p. Chr.	19
1. Date istoriografice și izvoare antice privind cucerirea Sarmizegetusei Regia	19
2. Armata romană în Dacia după 106 p. Chr.	23
3. Izvoare arheologice și epigrafice privind cucerirea Sarmizegetusei Regia	29
IV. SITUL ARHEOLOGIC GRĂDIȘTEA DE MUNTE – SARMIZE- GETUSA REGIA	33
1. Situația cercetărilor arheologice	33
2. Fortificația și zona sacră	34
3. Construcțiile romane	36
a. Date arheologice	36
a1. Clădirea cu mortar de pe terasa IV	37
a2. Barăcile romane	37
a3. Construcțiile de pe terasa X	38
a4. Structuri romane de pe terasa XI	39
a5. Baia romană	40
b. Materiale de construcție	48
b1. Olane de aerisire	48
b2. Antefixe	50
b3. Elemente de paviment – <i>opus spicatum</i>	51
b4. Plăci triunghiulare de paviment și <i>tegulae mammatae</i>	54
b5. Țigle	55
4. Aspecte privind viața cotidiană a trupelor militare romane staționate la Sarmizegetusa Regia	57
V. STUDIUL CERAMICII ROMANE	62
1. Tehnici utilizate pentru producerea și decorarea ceramicii	63
a. Ștampile	63
b. Tipare	64

c. Pieptene și roțițe	65
d. Improvizații	66
2. Metodologie și terminologie în studiul ceramicii romane	67
VI. CERAMICA ROMANĂ	70
1. Vesela de masă	70
a. Boluri	70
b. Castroane	73
c. Platouri	76
d. Pahare	77
e. Ulcioare	80
f. Farfurii	83
2. Vesela de gătit	85
a. Oale	85
a.1. Funduri de oale	101
b. Capace	105
c. Tigăi	109
d. <i>Mortaria</i>	113
3. Vase de stocat	117
a. Amfore	117
a.1. Italice	118
a.2. Baetice	129
a.3. Peninsula Istriacă	134
a.4. Gallia	139
a.5. Moesia Superior	140
a.6. Pontice	142
a.7. Egeene	144
a.8. Amfore nedeterminate	147
b. Vase de provizii	151
c. <i>Unguentaria</i>	152
4. Anse	153
5. Recipiente pentru iluminat (opaițe)	155
6. Vase de cult	161
7 <i>Terra sigillata</i>	163
8. Ceramica șampilată	168

9. Vase cu funcționalitate incertă	170
VII. STUDIU DE CAZ: CERAMICA ROMANĂ DE LA GRĂDIȘTEA DE MUNTE – SARMIZEGETUSA REGIA	173
1. Materialul ceramic studiat	173
2. Răspândirea materialului ceramic	174
3. Compoziția pastei ceramice și analizele de laborator	175
CONCLUZII	177
CATALOGUL MATERIALULUI CERAMIC	181
1. Materialul de construcție	181
a. <i>Tegulae mammatae</i>	181
b. <i>Pedalis</i>	181
c. <i>Bessalis</i>	182
d. Mortar	182
e. Olane de aerisire	182
f. Antefixe	182
g. Plăci triunghiulare de paviment	183
h. Țigle	183
2. Boluri	184
3. Castroane	185
4. Platouri	186
5. Pahare	186
6. Ulcioare	187
7. Farfurii	190
8. Oale	190
9. Funduri de oale	215
10. Capace	224
11. Tigăi	226
12. <i>Mortaria</i>	229
13. Amfore	230
a. Italice	230
b. Baetice	232
c. Peninsula Istriacă	234
d. Gallia	236
e. Moesia Superior	236

f. Pontice	236
g. Egeene	236
h. Amfore nedeterminate	237
14. Vase de provizii	239
15. <i>Unguentaria</i>	239
16. Anse	239
17. Recipiente pentru iluminat	241
18. Vase de cult	244
19. <i>Terra sigillata</i>	244
20. Ceramica șampilată	246
21. Vase cu funcționalitate incertă	247
ABREVIERI	248
BIBLIOGRAFIE	257
LISTA FIGURILOR	322
LISTA PLANȘELOR	323
PLANȘE	

REZUMAT

Cuvinte-cheie: Sarmizegetusa Regia, romani, ceramică romană, ceramică legionară, romanizare, armată romană, construcții romane.

INTRODUCERE

De cele mai multe ori încercarea specialiștilor de a desluși istoria Sarmizegetusei Regia a pus accentul, așa cum era firesc, pe civilizația și cultura materială dacică. În ultimul secol, acest subiect a fost abordat din diverse unghiuri și în diferite stadii ale cunoașterii și a produs o cantitate vastă de literatură de specialitate.

Acest demers științific l-am pornit în 2016, ca urmare a interesului personal privind influențele greco-romane în lumea dacică. Lipsa unei imagini ample privind ceramica romană de la Sarmizegetusa Regia a dus la întreprinderea unei incursiuni de anvergură asupra subiectului. Cantitatea impresionantă de material ceramic roman a dus la restrângerea ariei cercetate. Astfel, am selectat, cu puține excepții, doar materialul descoperit în interiorul incintei fortificate și în zona sacră. La această restrângere de areal a dus și faptul că în mod obișnuit diversele categorii ceramice studiate presupun studii de aprofundare specifice, în mod special privind metodologia, așa cum este cazul ceramicii de tip *terra sigillata*, amforelor, opaițelor etc. Lucrarea privind materialul ceramic roman de la Sarmizegetusa este structurată în șapte capitole, incluzând la final catalogul materialului studiat și planșele acestuia.

I. DATE ISTORIOGRAFICE

Acest prim capitol este dedicat numeroaselor studii privind Grădiștea de Munte – Sarmizegetusa Regia, cu toate că în privința materialului ceramic roman și al prezenței romane numărul articolelor este redus. Cronologia sitului și distrugerea locului odată cu cucerirea romană, de asemenea a fost îndelung discutată, însă acest aspect rămâne în continuare deschis. Materialul arheologic bogat, a fost la rândul său larg răspândit în numeroase articole și rapoarte de săpătură care au stat la baza lucrării de față.

Am integrat în discuție, de asemenea, lucrările dedicate ceramicii dacice, descoperită în cantități enorme. Printre primele se enumeră lucrarea lui Ion Horațiu Crișan, cu specială privire la ceramica dacică din Transilvania. În cele din urmă o amplă lucrare a cărui subiect este ceramica pictată îi aparține profesorului Gelu

Florea, iar mai recent, Cătălin Cristescu a adus noi date cu privire la ceramica dacică din complexele închise de pe terasa VII.

Pentru sintezele străine este fără folos a încerca o enumerare a lor datorită interminabilei liste. Cu toate acestea au fost menționate principalele lucrări, începând cu cele din secolul XIX, specializate pe anumite categorii ceramice. Lucrările de referință privitoare la amfore, opaițe, *terra sigillata* etc., sunt utilizate inclusiv astăzi la scară largă de către toți specialiștii a căror preocupare este ceramica romană.

II. ROMANIZAREA. ÎNTRE TEORIE ȘI REALITATE ARHEOLOGICĂ

Asemenea curentelor istoriografice ori a metodologiei de cercetare vestică, cercetătorii români au abordat adesea, în decursul ultimului secol, subiectul romanizării. Discuția privind acest proces complex abordează în mod special istoriografia subiectului, și evoluția lui. În general abordarea subiectului a avut o evoluție constantă și similară cu modelele occidentale. Așa cum bine punctează Dumitru Protase, idee preluată apoi de către Alexandru Diaconescu, în studiile românești aspectul romanizării este privit prin două etape, una fiind colonizarea rapidă a teritoriilor iar o alta, un proces treptat prin care autohtonii preiau stilul de viață roman.

Noile abordări istoriografice încearcă rectificarea vechilor teze, cu toate aceste lipsa unei metodologii clare este încă resimțită. Pentru a înțelege întreg procesul este lipsit de sens să ometem arheologia și datele oferite de aceasta. Aici se includ inclusiv bogatele materiale ceramice descoperite din ambundea pe siturile arheologice. Urme ale romanizării prin prisma ceramicii, se observă în mod special datorită funcționalității diverselor vase ori obiecte cât și prin contextul arheologic al acestora. În cazul Galliei, spre exemplu, Sylvie Barrier pune în discuție romanizarea și procesul de aculturație prin prisma vaselor ceramice. Observăm așadar faptul că importurile cât și influența formelor ceramice joacă un rol important în acest amplu proces, dar nu unul definitoriu.

Pentru o clară discuție privitoare la romanizare înainte de cucerire ar fi fost necesar un studiu al așezărilor civile, și nu al fortificațiilor. Asemenea studii din nefericire încă lipsesc, atenția cercetătorilor fiind concentrată în special spre fortificații. Până în prezent în arheologia românească nu se poate vorbi de studii

ample ale unor așezări civile dacice, ceea ce rămâne în continuare o mare necunoscută.

III. ARMATA ROMANĂ ÎN DACIA LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI II P. CHR.

Evenimentele istorice petrecute în Dacia la începutul secolului II p. Chr. au fost tratate în special pe baza datelor istoriografice. În acest sens am încercat o trecere în revistă a mișcărilor armatei romane în primele decade ale celui de-al doilea secol. În acest sens capitolul a fost structurat în trei discuții distincte.

1. Date istoriografice și izvoare antice privind cucerirea Sarmizegetusei Regia:

Fără a face prea mult referire la conflictele daco-romane dintre anii 44 a. Chr. și 85 p. Chr., care privesc în special zona de la sud de Munții Carpați, analizând în special perioada finalului secolului I p. Chr., și anume războiul din anii 85 – 89 p. Chr., din timpul lui Domițian și mai ales începutul secolului II p. Chr. Din marea cantitate de informații și detalii privind războaiele dacice a lui Traian, m-am rezumat la descrierea desfășurării acestora în zona Sarmizegetusei Regia.

2. Armata romană în Dacia după 106 p. Chr.:

În mod special datorită importanței unei posibile legături dintre cultura materială, în mod special al ceramicii romane, de la Sarmizegetusa și alte așezări timpurii romane în Dacia, am ales să urmăresc mișcările și acțiunile militare în Dacia, după 106 p. Chr. Cele mai importante date în acest sens au fost privitoare la părăsirea Sarmizegetusei Regia de către trupele militare romane după 106 p. Chr., urmărind istoria trupelor militare atestate în zonă: Legiunea III Flavia Felix, Legiunea II Adiutrix Pia Fidelis și vexilația Legiunii VI Ferrata.

3. Izvoare arheologice și epigrafice privind cucerirea Sarmizegetusei Regia:

În mod special, în acest sens, au fost tratate izvoarele epigrafice descoperite pe situl arheologic Grădiștea de Munte – Sarmizegetusa Regia, acestea fiind șase la număr.

IV. SITUL ARHEOLOGIC GRĂDIȘTEA DE MUNTE – SARMIZEGETUSA REGIA

În capitolul dedicat organizării sitului arheologic, am decis să fac referire strict la cercetările arheologice, la materialul de construcție, de asemenea roman, și foarte pe scurt, structura sitului incluzând construcțiile dacice. Capitolul este structurat în

patru părți dedicate cercetărilor arheologice, fortificației și zonei sacre, construcțiilor romane iar în cele din urmă, o prezentare privind viața cotidiană a soldaților romani de la Sarmizegetusa Regia.

Cea mai amplă discuție are în prim plan construcțiile romane, bine cunoscuta clădire cu mortar de pe terasa IV, barăcile romane, construcțiile de pe terasele X-XI și în mod special baia romană. În cel din urmă caz am identificat funcționalitățile încăperilor și detaliile arhitecturale. Materialele de construcție au dedicate un studiu distinct datorită dificultăților de contextualizare.

V. STUDIUL CERAMICII ROMANE

Acest capitol a fost tratat ca o introducere la studiul materialului ceramic propriu-zis. Astfel, acesta cuprinde principalele probleme metodologice utilizate în studiul ceramicii și discuții privind tehnicile de producere, decorare ori ștampilare. Din punct de vedere metodologic, au fost cuprinse principalele caracteristici, și anume tipologia, cronologia, analiza compozitului, funcționalitatea și totodată terminologia. În cazul ultimei caracteristici am utilizat pe tot parcursul lucrării atât termenii contemporani cât și denumirile latine ale vaselor.

VI. CERAMICA ROMANĂ

Cel mai amplu capitol al lucrării este cel dedicat vaselor ceramice romane. Structura lui cuprinde 20 de subcapitole bazate pe tipurile ceramice, incluzând în acestea vasele cu funcționalitate incertă.

Din punct de vedere al ponderii ocupate de categoriile ceramice se observă faptul că majoritatea constituie vesela de gătit, oalele în proporție de 38,56% și fundurile acestora de 13,85%. Cantitatea amforelor, de asemenea nu este neglijabilă, constituind 12,47% din totalul vaselor ceramice studiate. Cazul oalelor s-a dovedit a fi important, nu doar datorită numărului lor ci și al atestării unei producții locale, informațiile fiind confirmate de analizele de laborator. Amforele reprezintă o categorie specială, îndeosebi datorită bogatelor informații oferite. A fost posibil astfel, ca din cele 54 de exemplare, să identific tipologic 40, încadrate în 14 tipuri distincte. Cu toate că o parte a acestora provin din zona Mării Egee (Dressel 24 și Pompei 38) și cea pontică (Zeast 94), majoritatea sunt din centrele de producție vestice. În acest sens stau măturie trei mari centre, cele italice (Dressel 1, Dressel 2-4, Portorecanati, Forlimpopoli, Aquincum 78), hispanice (Dressel 7-11, Beltrán IIA, Beltrán IIB) și

istriace (Dressel 6B). Tot din zonă vestică, deși mai puțin numeroase sunt cele gallice (Haltern 70 *similis* Rhône-Valley) și din Moesia Superior (Bojović 549/554). Așa cum indică cronologiile și răspândirea generală a lor, majoritatea trebuie să fi constituit parte a *annonei* soldaților romani stabiliți în zonă.

Recipientele pentru iluminat reprezintă la rândul lor o cantitate considerabilă, cele 21 de piese contituind 4,84% din totalul ceramicii studiate. Tipologiile lor indică o prevalență spre importurile din provinciile vestice, în special din Pannonia și Italia. Acest fapt nu este întâmplător, în general, produsele din aceste zone fiind constant importate în provincia Dacia pe tot parcursul secolului II p. Chr.

Deși au fost în număr redus, vasele de cult au adus, la rândul lor, informații cu privire la viața soldaților, în special din punct de vedere al manifestării cultice. În schimb vasele de tip *terra sigillata* și ceramica șampilată, au oferit indicii cu privire la vesela de lux. În cazul acestor două categorii, nu este exclus să fie pusă în discuție problema importurilor și ale imitațiilor înainte de cucerirea propriu-zisă a Sarmizegetusei Regia. O imagine de ansamblu al *terra sigillatelor*, în număr deloc neglijabil, constituind 3,23% din materialul ceramic, indică la rândul lor o preponderență spre formele italiice.

Concentrarea materialului ceramic în sit este de asemenea un aspect important în cadrul lucrării. Majoritatea categoriilor ceramice se concentrează în interiorul fortificației, în mod special în perimetrul primelor trei terase. Aspectul distribuției materialului poate astfel să indice principalele zone de concentrare a soldaților romani. În acest sens sunt relevante ariile în care au fost atestate barăci militare romane, în mod special terasele III și IV, unde de altfel se concentrează și majoritatea materialului ceramic. Ca urmare a informațiilor date de materialul ceramic studiat pot afirma cu certitudine o diversitate a culturii materiale la Sarmizegetusa Regia, și totodată existența principalelor categorii aflate în repertoriul ceramicii romane.

VII. STUDIU DE CAZ: CERAMICA ROMANĂ DE LA GRĂDIȘTEA DE MUNTE – SARMIZEGETUSA REGIA

În cazul subiectului abordat este fără de putință să nu fie cuprins de asemenea un studiu al răspândirii, categoriilor și mai ales al compozitului ceramic. Ultimul capitol al tezei de doctorat este astfel dedicat studiului de caz care cuprinde discuțiile amintite. Foarte important de menționat în acest sens sunt pozele microscopice, în special cele ale materialului amforic care au constituit un bun factor de identificare

tipologică. În cazul vaselor destinate gătitului, cu precădere al oalelor, analizele de laborator au identificat producții locale, cu toate că amploarea acestora, dar și lipsa cuptoarelor de ars ceramica, rămân încă o necunoscută.

CONCLUZII

Ca urmare a informațiilor oferite de materialul ceramic studiat pot afirma cu certitudine o diversitate a culturii materiale la Sarmizegetusa Regia. Această lucrare de doctorat este o contribuție majoră în privința prezenței romane pe situl arheologic Grădiștea de Munte – Sarmizegetusa Regia, aducând informații bogate în această privință, până în prezent necunoscute. De asemenea, sunt conștient de faptul că datele oferite reprezintă o imagine actuală, care datorită noilor descoperiri arheologice se pot schimba într-o măsură mai mare sau mai mică. Nu în ultimul rând, trebuie avut întotdeauna în vedere caracterul uman al civilizațiilor antice, astfel înțelegerea și explicarea vieții acestora trebuie să rezulte din corelarea datelor arheologice și a celei materiale, studiul de față fiind momentan un prim pas al acestui demers privind modul de trai al romanilor în capitala Daciei.